

ЗОВНІШНІ СПРАВИ І ХРОНІКИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ У ВИСВІТЛЕННІ ЧАСОПИСУ «УКРАЇНА» (1924–1932 рр.)

У статті мова йде про історію становлення часопису «Україна». Описуються основні напрями діяльності журналу з часу становлення і по 1932 р.

Ключові слова: Україна, часопис, журнал, зовнішні справи, наукові діячі.

«Україна» займає чи не найважливіше місце серед українських часописів, що друкували про-світні та наукові товариства. Він був і є солідним джерелом для дослідження і вивчення історії та культури України. Вперше часопис «Україна» з'явився у 1907 році. Засновником його став відомий в Україні гурток «Киевская Старина», який випускав журнал з однойменною назвою. Відсутність допомоги інституцій і товариств у випуску журналу та матеріальні труднощі змусили керівництво гуртка припинити його видання. Натомість зробили спробу трохи реформувати журнал і оголосили на 1907 рік випуск «України» як продовження «Киевской Старини». У передмові редакції, опублікованій в томі IV (жовтень 1907р.), зазначалося: «...ми хотіли додержати в «Україні» традицію «Киевской Старини» щодо наукового змісту її, а разом з тим бажаючи дати нашим читачам і деякі відомості про біжучі справи в житті України...» Журнал «Україна» був створений, як наукове та літературно-публіцистичне видання. Головним редактором, якого був М. Грушевський. За час свого існування журнал «Україна» вийшов в 43 книгах. Остання видрукувана книга під номером 44 у світ не вийшла. Журнал з його науковими принципами та тематикою ніяк не вписувався в концепцію нової реорганізованої на засадах сталінського соціалізму Академії наук України.

Перші номери часопису в своїй структурі поділялись на дві частини.

**ПАСКАЛ Ж.В.,
старший викладач
кафедри історії
та культурології
Національного
авіаційного
університету**

Одна подавала матеріали під рубриками: «Статті, замітки і матеріали», «Бібліографія», де друкувалися рецензії на нові видання; «По журналах» або «Огляд журналів» з короткою анотацією українських, російських і деяких іноземних публікацій, та «Хроніка» наукового життя. В другій частині журналу під рубрикою «З українського життя» регулярно додавався огляд політичних, культурних подій, розвитку освіти і науки в Україні. Активну участь брали в підготовці цієї частини журналу С. Петлюра, Д. Дорошенко та інші автори.

Журнал «Україна» виходив з переривами 1908–1913, 1915–1916 і 1919–1923рр. Після повернення в 1924 році до Києва М. Грушевського видання «України» відновлюється. Він очолив історичну секцію ВУАН, а журнал «Україна» став її провідним друкованим органом. Змінився якісний зміст журналу та його структура. Всі матеріали, що друкувалися в журналі в 1924–1930рр. групувалися за чотирма основними розділами. Перший охоплював розвідки та замітки з історії, археології, фольклору, етнографії, письменства та літератури, краєзнавства України.

Другий розділ – «Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початків XX ст.» – призначався, за задумом редакції, для публікації мемуарів, листувань, недрукованих літературних творів та документів перед революційної доби.

Рецензії на найцікавіші наукові праці з українознавства, що виходили в Україні та закордоном, об'єднувалися під традиційною для журналу рубрикою «Критика, звідомлення, обговорення».

Починаючи з 1927р. у деяких книгах «України» з'являється новий розділ – «Бібліографічний огляд», де подаються докладні відомості про науково – видавничий рух, як в Україні так і за її межами.

Останній розділ часопису «Хроніка» містив інформацію про наукове життя республіки. Також частиною «Хроніки» був відділ «Некрологія» з розміщенням коротких бібліографічних даних про померлих діячів на полі українознавства.

В 1932 році журнал під впливом владних структур докорінно змінився. Від старого часопису залишилася хіба що назва. «Україна» втратила своє обличчя провідного українознавчого журналу світового рівня. Публікації 1932 року відрізняються непомірною заідеологізованістю, наукова цінність багатьох з них знижується. Після 1932 року «Україна» як науковий журнал припинила свою діяльність.

Досліджуючи журнал, важливо наголосити на інформаційній значущості рубрики «Хроніка», яка повідомляла про наукове життя в Україні. Вперше ця рубрика з'явилася в 1914 році в книгах першій, другій та четвертій, де повідомлялося про роботу Українського Наукового Товариства в Києві, Львів-

ського Наукового Товариства ім. Шевченка, Архівних Комісій в Чернігові, Полтаві, Катеринославі та про діяльність Міського історичного музею в Києві, Катеринославського музею ім. А.Н.Поля, музею української старовини В.В.Тарновського в Чернігові, Кубанського Військового Етнографічного та Природничого музею, Музею Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові та інших. Як повідомлялось вище, часопис «Україна» виходив з переривами. В 1917 році вийшло чотири книги і лише в книзі 1–2 друкувалася хроніка Українського Наукового Товариства за 1916 рік. А в книгах 1–2, що вийшли в 1918 році вже взагалі не подавалася хроніка наукового життя.

Журнал відновив рубрику в 1924 році. Зокрема в ній повідомляв про роботу Історично-Філологічного Відділу ВУАН, його Історичної Секції, про діяльність різних наукових центральних і регіональних інституцій та товариств, про наукові конгреси, конференції, доповіді, лекції, наукові відрядження, працю видавництва.

Редакція «України» постійно просила надсилати відомості про науковий рух в Україні, а також за її межами. Надходили повідомлення з Харкова, Одеси, Чернігова, Полтави, Катеринослава, Праги, Москви та ін. Авторами цих повідомлень були відомі українські науковці. Серед яких М.Грушевський, О.Грушевський, П.Савицький, Е.Тимченко, В.Юркевич, П.Глядківський, М.Слабченко, І.Степанів, В.Гнатюк та ін. Так як всі основні наукові установи знаходилися в Києві, той значна кількість повідомлень в часописі безпосередньо стосувалася їхньої діяльності. Аналізуючи «Хроніку» можна простежити історію заснування та діяльність основних наукових осередків України: Українського Наукового Товариства та Всеукраїнської Академії Наук. Саме заміткою «Українське Наукове Товариство в Києві та Історична Секція при Всеукраїнській Академії Наук в 1914 – 1923 рр.» розпочав О. Грушевський відновлену «Хроніку» в книзі четвертій в 1924 р. В якій він розповідає про заснування Наукового Товариства в Києві, про утворення тимчасового першого бюро, до якого ввійшли М.С.Грушевський, О.І.Левицький, В.П.Науменко, В.І.Щербина, І.М.Стешенко, М.Х.Біляшевський та ін. Виділяє організаційні моменти – це утворення трьох секцій історичної, філологічної, математично - природничої та допоміжних комісій. Вказує на надзвичайну цікавість, що викликали публічні наукові доповіді в українському суспільстві. Перша з яких відбулася в листопаді 1907 р., читав її М.С.Грушевський про «Культурний і національний рух на Україні в другій половині XVI в.»¹.

Члени Товариства поряд з звичайною науковою працею займалися і видавничою діяльністю. З 1907р. виходить перша книга журналу «Україна».

Головне завдання, якої ознайомити широкі кола мас з новими досягненнями українознавства. Як науковий орган Наукового Товариства в 1908 р. почали виходити «Записки Наукового Товариства в Києві». В цих виданнях друкувалися розвідки з історії України, з історії української літератури, українського та загального мистецтва. Виходили окремі томи присвячені життю і творчості відомих українських діячів: Т.Шевченку, П.Житецькому, В.Антоновичу, К. Михальчуку та ін.

Перша Світова війна завдала значних втрат Товариству. Частина членів та співробітників мобілізувалася, а хто залишився в Києві був зайнятий на посадах військового часу. Тільки з 1917 р. починається поступове відновлення його діяльності. В цей період працювали такі секції: історична, філологічна, етнографічна, економічна, археологічна, мистецька, медична, технічна та природнича. Вони кількісно зростали, тому Товариство розділилось на два відділи – гуманітарний та природничий. 14 листопада 1918 р. гетьманський уряд видав законопроект про заснування Української Академії наук в Києві. Був затверджений її статут і обрано перших академіків. Більшість із них не брали участі в українській науковій та громадській роботі. А деякі члени Наукового Товариства, в тому числі й його голова, М.С.Грушевський, ухилялися від участі в роботі академії, не бажаючи бути призначеними гетьманським урядом. В 1921 р. Наукове Товариство пережило значну організаційну зміну: окремі його секції було приєднано до Української Академії Наук і воно, як об'єднання секцій перестало існувати. Секції історична, філологічна, історично-економічна, мистецька і археологічна були приєднанні до I Відділу ВУАН; етнографічна секція влилась до Етнографічної Комісії; секція природнича ввійшла, як окрема складова частина, до Правничого Товариства при III Відділі ВУАН. Так само перейшли до I Відділу Музей Археологічно - Мистецький, Музей Українських діячів і бібліотека Наукового Товариства (пізніше її приєднано до бібліотеки I Відділу ВУАН)².

Як повідомляє «Хроніка» в книзі (1–2) за 1925р., внаслідок цих подій УАН перетворювалась на справжню всеукраїнську наукову асоціацію, що об'єднала навколо себе відомих наукових діячів. Серед яких український історик та політичний діяч М.С.Грушевський. Перебуваючи в еміграції, він був обраний дійсним членом Академії наук 31 грудня 1923 року, а повернувшись на початку березня 1924 р. в Україну, очолив її історичні установи.

М.С.Грушевський розширив та організував роботу Історичної Секції писалось в «Україні» за 1924 рік в книзі 4. Утворилися нові територіальні комісії для всебічного регіонального дослідження історії

України. Ці комісії мали завдання об'єднати науковців, поширити та поглибити дослідницьку наукову роботу на місцях; для цього в другій половині 1924 року було зроблено кілька екскурсій, які виявили місцеві наукові сили, об'єднали їх з Історичною Секцією та намітили для них план найближчої роботи. Часопис «Україна» в книзі 4 повідомляв, що М.С.Грушевський особисто побував в Харкові, Чернігові, Москві та Ленінграді; О.Гермайзе в Харкові і Чернігові, М.Ткаченко з дорученням кафедри їздив на Переяславщину, до Кременчука, Катеринослава та Запоріжжя; К.Грушевська до Чернігова, К.Квітка до Вінниці, Житомира і Овруча. М.Гайдай зробив подорож по Волині, С.Глушко двічі працював в Чернігівщині. Ці подорожі, листування, розсилка програм, анкетних листів утворили широку наукову сітку» яка виявила себе при відновленні наукових видавництв часопису «Україна», Наукового Збірника, Збірника Культурно-Історичної Комісії.

Тягар науково-технічної роботи в цих виданнях лежав як на головному редактору М.С.Грушевському так і на О.С.Грушевському, О.Ю.Гермайзе, С.В.Глушку, П.С.Глядкіському і особливо на секретарі «України» Ф.Я.Савченку; вони приділяли дуже багато часу, енергії і праці цій справі. Читання і підготовка до друку рукописів, що часто надсилались не в належному стані, або російською мовою, які треба було перекладати. Врахування не лише інтересів читача, а й інтересів наукової продукції. Намагалися друкувати статті й мало відомих науковців, щоб розбудити ініціативу наукової праці на периферії. Прикрою і болючою стороною цієї справи була велика заборгованість редакції перед авторами. Тому постала дилема – або продовжувати своє видання в надії, що обставини книжного ринку зміняться і нададуть їй можливість розрахуватися з своїми співробітниками, або-ж зовсім припинити видання. Секція натомість дуже цінила можливе його поширення, як зростання контактів і зв'язків з більшими колами мас зацікавлених українською культурою і наукою. Тому була дуже прикро вражена наміром Державного Видавництва підняти передплату на «Україну», щоб зменшити дефіцит. Передплата була збільшена і знизила число передплатників на 20%. Але Секція вважала своїм обов'язком шукати способів вернутися до попереднього рівня оплати, навіть ціною скорочення обсягу часопису. В 1927 р. навпаки – компенсацією за збільшення передплати явилось деяке збільшення журналу, що дало можливість вести рубрику: «Бібліографічний огляд науково-дослідного і науково-видавничого руху за 1926 р.»). Крім того передплачування «України» дало право передплатникам одержувати за зменшену ціну інші видання Секції: на 1927 р. число таких додаткових видань дійшло вже 5 книг³.

Загалом, видавнича діяльність Секції в 1926 р. виглядала вже досить вагомо. Вона випустила 5 книг «України», «Науковий Збірник» за 1926 р. і «Київ та його околиця», «Первісне Громадянство» 1926р. випуск 1–2, «Історія Української Літератури» т. V ч.1, «Пам'ятники українського письменства» т.І, «Український Археографічний Збірник» т. I, «Записки історико-філологічного відділу академії» т.ХІ; вийшов ювілейний збірник В.І.Щербини «Нові студії з історії Києва». Крім того було розпочато друк книг, що вийшли в 1927 році: збірник «За сто літ», книга I, і «Українські Народні Думи» т. I, і сюди належить додати ще «Студії з історії України» Науково-дослідної кафедри⁴.

Число академічних історичних установ об'єднаних Секцією зросло в 1926 р. з 7 до 9, до попередніх було затверджено ще дві нові академічні комісії: «Комісію старої історії України» і «Комісію новішої історії України». Секція провела 28 засідань, де було заслухано і обговорено 68 праць. Троє засідань було присвячено століттю січневого повстання 1826 року, тридцятиліттю смерті Драгоманова і десятиліттю смерті Франка. Секція відсвяткувала два ювілеї М.С.Грушевського і В.І.Щербини⁵.

В 1927 р. історична Секція поповнюється ще однією Комісією дослідження української історіографії. В цьому році секція мала вагомі досягнення в видавничій діяльності. Було продовжено випуск журналу «Україна», «Наукового Збірника», Археографічного Збірника, Київського та Чернігівського Збірників. Велася підготовка до систематичного видання пам'яток народної історичної пісенності. Поряд з «Матеріалами з громадського і літературного життя України ХІХ–ХХст.», що становили постійну рубрику «України», утворено спеціальне видавництво для цих матеріалів – «За Сто Літ». Історію західно – українського життя висвітлювала серія «Матеріали до історії літературного і громадського життя Західної України». Вийшов перший том, що містив листування Франка і Драгоманова⁶.

Секція розширювала круг своїх зв'язків в Радянській країні і поза її межами – притягуючи до роботи в своїх виданнях і в зв'язаних з нею установах нові наукові сили, обмінюючись виданнями і по змозі вдовольняючи ті запитання, з якими до неї зверталися.

В 1928 р. перед Секцією були поставлені завдання створення комісій по дослідженню взаємовідносин з російською, білоруською, польською, словацькою, мадярською, молдавською та турецько-татарською народностями. Але в наслідок не отримання обіцяних дотацій на організацію цих комісій, була створена лише одна – українсько-молдавська комісія⁷.

Видавнича діяльність Секції продовжувалась

випуском томів Записок Історично-Філологічного Відділу ВУАН та збільшенням числа книжок «України» до шести. Незважаючи на всі труднощі та перешкоди був випущений том, присвячений дослідженню Північного Лівобережжя («Чернігів і Північне Лівобережжя»), та перший том «Ювілейного Збірника» академіка М.С.Грушевського, з працями 51 співробітника, в тому числі багатьох закордонних вчених⁸.

Важливою науковою історичною установою була Науково-дослідна кафедра історії України в Києві, що заснувалась в квітні 1924 р., як повідомлялось вище з приїздом М.Грушевського. В процесі роботи намітилися і утворилися такі секції: секція соціологічного обґрунтування історії й методології на чолі з О.Ю.Гермайзе, секція соціально-економічної і політичної історії під керівництвом проф.О.С.Грушевського, секція історико-культурна, під керівництвом М.Грушевського з двома підсекціями (матеріальної культури та духовної культури). Діяльність кафедри полягала в науково-дослідній, навчальній роботі та підготовці молодих вчених-істориків⁹. Щоб вступити до аспірантури потрібно було пройти конкурс. Умови конкурсу для вступу аспірантів до Науково-дослідної кафедри історії України повідомлялися в часописі «Україна». Згідно з цими правилами конкурсу кожний кандидат в аспіранти повинен був подати відповідну заяву та всі потрібні документи до канцелярії уповноваженого УкрНауки в Оргвиконкомі, і подати роботу на одну з 10 визначених тем¹⁰.

Бібліотека кафедри поновлювалась потрохи, як з коштів, асигнованих Академією, так з обмінів і дарованих примірників, одержуваних редакцією «України», і вже на кінець 1925р., разом з бібліотекою «Археографічної Комісії» становила цінний науковий засіб. Результат видавничої роботи УІ том Записок історико-філологічного відділу, IV том Історії Української літератури М.Грушевського, 5 книг «України», один том Записок Історичної Секції і збірка студій з примітивної культури. Обмін цими виданнями з союзними і закордонними установами і визначними дослідниками. Розсилка по великих світових бібліотеках викликало живий інтерес до культурного життя України і Союзу.

При Кафедрі розпочав роботу «Кабінет примітивної культури та її пережитків в побуті й фольклорі України» хоча за весь рік так і не діждався обіцяних асигнувань, і взагалі нічого не одержав за свою роботу. Заняттями керувала К.М.Грушевська. Засідання Кабінету відбувалися спільно з комісіями Культурно-історичною й Історичної пісенності УАН. Разом вони готували науковий щорічник «Первісне Громадянство та його пережитки на Україні», за редакцією К.М.Грушевської. Паралельно велися дослідження на місцях. Об'єктом особливої

уваги було Прип'ятське Полісся, найбільш архаїчна і найменш досліджена територія України. Спеціально вивчалися вірування і обряди, пов'язанні з будовою житла і з використанням вогню. Але роботу Кафедри і Кабінету гальмували матеріальні перешкоди. Це в першу чергу позначалося на організації наукових експедицій¹¹.

Часопис «Україна» подавав відомості не лише про діяльність київських історичних установ, а й про організацію наукової роботи в окремих регіонах України та за кордоном. Було надруковано кілька заміток про наукове життя в Одесі, Чернігові, Полтаві, Кам'янці на Поділлі, Катеринославі та на Волині з 1914 по 1924 рік.

Саме в цих замітках розповідається про діяльність місцевих наукових установ. В Полтаві наукову роботу проводила Полтавська Губернська Архівна Комісія, яка утворилася в 1903 році і проіснувала до 1919 року. Робота її полягала головним чином у дослідженні минулого Полтавщини на основі архівних матеріалів. В результаті були підготовлені доповіді І.Павловським про матеріали по історії декабристів з архіву Полтавського Губернського Правління, ряд доповідей про монастирі Полтавщини й життя старого духовенства на матеріалах архіву Полтавської Консисторії; Л.Падалкою – про Змієві вали, про колонізацію Переяславщини; М.Астряба – про заселення Засулля, про Вишневецьких і Лубенщину; Т.Богдановичем – про перевезений до Полтави з Диканьки архів Кочубеїв.

За допомогою грошової підтримки від Земства, а пізніше й від «Русского исторического общества» Комісія мала можливість розвивати свою видавничу діяльність. За 1914–1919 рр. було видано 20 книг; з них 5 томів «Трудів» Комісії. В 1914 році за участю адміністрації Комісією було зібрано відомості про архіви Полтавщини. Цей матеріал упорядковав І.Павловський і видав в 1915 році під назвою «Описание архивов Полтавской Губернии». В 1919 році Комісія брала активну участь у створенні «Історичного Архіву Полтавщини», хоча саму її було ліквідовано, а документацію передано в Полтавське Архівне Управління.

Часопис розповідав про діяльність Полтавського Наукового Товариства при ВУАН, яке було створене в 1918 році для охорони пам'яток старовини на Полтавщині. Активну участь в роботі Товариства брали наукові працівники музею, лектори Учительського Інституту та Історико-Філологічного Факультету, працівники Наукової Бібліотеки, Губ'арху, Губстат бюро та вчителі українських шкіл. В 1918–1924 рр. Товариство провело 66 засідань і кілька з них було присвячено пам'яті Т.Шевченка, Г.Сковороди, П.Мирного. Разом з музеєм та науковою бібліотекою була впорядкована виставка рукописів і

друків, присвячена 350-літтю друкування в Україні. В 1924 році, в зв'язку з українізацією радянських установ, Товариство організувало Термінологічну Комісію та «Краєзнавчий осередок». Але нажалі за браком коштів Товариство не могло налагодити видавничу діяльність, а частина співробітників виїхала до великих міст.

В 1918–1920 рр. під керівництвом академіка Вернадського організувалося російсько – українське «Полтавское Общество любителей естествоведения», яке займалося питаннями краєзнавства.

До революції Полтава не мала вищої школи, лише Учительський інститут, що після 1918 року перетворився на Педагогічний. За допомогою професорів Харківського Університету в Полтаві було створено Історико-Філологічний Факультет, де читали Д.І.Багалій, М.Ф.Сумцов та інші. В 1920 р. з Педагогічного Інституту та Історико-Філологічного Факультету було утворено одну вищу педагогічну школу – Інститут Народної Освіти¹². Полтава ніколи не була багатою на видавництва. До 1917 року найбільше українських книжок видав Г.І.Маркевич, людина чистої душі й лагідної вдачі, він не мав комерційного хисту: книжки друкувалися без певного плану і часто приносили видавцеві тільки збитки. Після 1917 року за видавничу справу взялася міцна і багата кооперативна організація «Полтавська Спілка Споживчих Товариств», яка утворила спеціальний видавничий відділ і власну друкарню. Крім кооперативного журналу та багатьох видань, присвячених питанням кооперації Спілка видавала під назвою «Просвітянська Книгозбірня» твори художньої літератури: Шевченка, Куліша, М.Вовчка, Кониського, П.Мирного, Тесленка та ін. Книжки видавалися з передмовами, іноді з поясненнями¹³.

На початку першої світової війни наукове життя в Чернігові майже зовсім припинилося. З наукових установ існувала тільки «Черниговская Ученая Архивная Комиссия», яку очолював В.Л.Модзелевський і керував виданням історичних матеріалів. Основним завданням Архівної Комісії було розподіл зібраних в Чернігові архівних матеріалів і проведення їх описів. Вона також доглядала за станом та цілісністю інших архівів Чернігівщини. Розбирала старі архівні справи, виділяючи цікавіші серед тих, що призначалися до знищення. Займалася збиранням старовинних речей панського та церковного побуту, для цього робилися невеликі експедиції по губерніям, так з'явився і свій власний музей. За відсутності фахівців комісія не мала можливості проводити археологічні дослідження. Зате добре була організована видавнича справа. Виходили «Труди» комісії та значна кількість праць місцевих дослідників. В 1917 році було створене видавниче това-

риство «Сіверянська Думка». За 1918 рік воно видало 6 книжечок, переважно історичного змісту: «Коротенька історія Чернігівщини» - Д.Дорошенка, «Монета и денежный счет на Левобережной Украине в XVIIIв.» – В.Шугаєвського, «Основні риси Українського Мистецтва» – В.Модзалевського. В часи громадянської війни через брак паперу та з інших причин діяльність видавничого товариства в 1919 році припинилась¹⁴.

З встановленням Радянської влади в Чернігові, а саме з березня 1919 року, наукова діяльність зосереджується в Чернігівським Губернським Відділі Народної Освіти. Де утворюється офіційний орган: «Комитет охраны памятников старины и искусств», на чолі з Ю.С.Виноградським. Він став спадкоємцем Чернігівської Архівної Комісії. Цій установі довелося в скрутний час взяти на себе догляд за музейними та архівними збірками Чернігова, зберігати їх від руйнування. Робота по охороні культурно-історичних цінностей проводилася й за межами Чернігова. Завдяки цим заходам пощастило зібрати в Чернігові дорогоцінні матеріали з соціальної та економічної історії, письменства та мистецтва¹⁵.

Далі помітним явищем наукового життя було заснування Наукового Товариства (як філії Київського). Причиною утворення Товариства було бажання українського громадянства, незалежно від урядових установ, взяти активну участь в рятуванні культурних цінностей. 13 лютого 1921 року відбулися урочисті збори Товариства. В постійну Раду увійшли: Г.Г.Холодний, В.Ю.Зубок, М.К.Шматько, Д.О.Заушкевич і В.А.Шугаєвський. Пізніше при Товаристві був заснований і комітет по збудуванню пам'ятника Коцюбинському в Чернігові. Після загрози ліквідації «Просвіти» в 1922 р. просвітянське майно перейшло до Товариства. Основними завданнями Товариство визначило створення наукової бібліотеки та етнографічного музею. Різними способами йому доводилося збирати матеріал, що без жалю нищився в ті роки. Товариство купувало, збирало й просто забирало книжки скрізь, де можна було; між іншим врятувало частину бібліотеки Русових. З великими труднощами вдалось бібліотечну справу довести до кінця, головним чином завдяки наполегливій праці М.К.Шматька¹⁶.

Культурне життя Одеси завжди відрізнялось від Києва та інших міст своєю багатонаціональністю та локальними особливостями. Ще до першої світової війни в Одесі існували: Новоросійський університет, «Общество истории и древностей», «Библиографическое общество» й номінально числилось «Историко-Филологическое Общество». Наукова діяльність університету виявилась в випусках «Записок Новороссийского Университета». На

жаль, в них нічого не було про Україну. Більше уваги українській справі було присвячено на засіданнях Бібліографічного Товариства. Слухалися доповіді професора Лінниченка про книгу професора Ляскоронського «Кіевській Вишгород», про новішу літературу з історії Галицької Русі; Чирикова про одеських букіністів і про Л.С.Міцкевича; Перевалова про харківські книгосховища та ін.

В 1917 році Одесі була відкрита лише одна українська школа і заснована учительська спілка. Учительська спілка проводила послідовну боротьбу за українську школу. Не зважаючи на всі перешкоди вона добилася, що протягом літа в руках українців було 6 початкових шкіл і дві гімназії. На власні кошти друкувала підручники для цих шкіл.

В літку 1918 року відкрилися для учителів середніх і нижчих шкіл курси українознавства. На яких викладались українська мова, історія літератури, історія України, географія України, методика української мови. Того ж літа спілка провела губернську учительську конференцію в Херсоні й провела її під гаслом єдиної трудової школи й поділу освіти на дошкільну, шкільну та позашкільну.

В Одесі з'явилося ще дві вищі школи – Фребелівський інститут та театральний інститут. Всі лекції і діловодство викладалось українською мовою. Проте із зміною влади вони були закриті. Наукові видання виходили в незначній кількості. Слід відмітити книги А.В.Флоровського «Воля панская и воля мужицкая», С.О.Загоровського «Очерки северного Черноморского побережья», М.Слабченка «Організація хазайства України від Хмельниччини до світової війни»¹⁷.

Початок дослідження історії Катеринославщини припадає на другу половину 80-х років XIXст. По-перше, надзвичайний економічний розвиток, який переживала Катеринославщина з ростом промисловості, ожививши взагалі життя, підніс культурний рівень міста, утворивши матеріальну базу для цього піднесення, розбудивши зацікавлення минулим цього краю. Цілу низку розвідок історично-топографічного та етнографічного характеру уміщено було в часописі «Степ», що видавався в Катеринославі в 1885–1886 роках. Значно вплинув і ювілей століття міста, що припав на 20 квітня 1887 року. Протягом цього року виходив «Екатеринославский Юбилейный Листок», на сторінках якого був розміщений багатий історико-літературний матеріал. Крім того вийшло дві розвідки: М.Владимирова «Перове столетие Екатеринослава», К.Королькова «Столетний юбилей города Екатеринослава». На 80-ті та початок 90-х років припадають і головні праці з історії місцевого краю Я.П.Новицького і Д.І.Яворницького.

Революційні події 1905 року розбудили сонне

католинославське життя і дали поштовх для дослідження місцевої історії. В цьому році вийшов перший том «Трудов Екатеринославской Ученой Архивной Комисии» і вони дали цінний матеріал для вивчення історії краю. Над ним працювали А.С.Синявський, Д.І.Яворницький, В.О.Біднов, Д.І.Дорошенко, В.І.Пичета, В.В.Данилов, священники Орловський та Мстиславський і ін. Вони досліджували архівний матеріал, надаючи цим розвідкам особливої ваги.

Важливою подією на початку 1917 року було видання в Катеринославі «Оповідання про славне війсьсько Запоріжське Низове» А.Т.Кашенка. Автор цього оповідання подав докладний нарис історії Запоріжжя в останні роки XVIст. й до кінця існування Задунайської Січі. Також вийшли дві праці професора В.О.Біднова «Ненаситець» і «Посещение Екатеринослава особами царской фамилии»¹⁸.

Револьюційні події гальмували наукову роботу в Катеринославі. Лише в 1922 році засновується Кафедра Наукових Дослідників Українознавства на чолі з Д.І. Яворницьким. Вона мала 4 секції: секція історії України – керівник Д.І. Яворницький; секція Історії Робітничого Руху на півдні України – керівник М.Ф. Злотників; секція словесно-етнографічна – керівник Д.І. Яворницький; секція загально-історична – керівник М.В.Бречкевич. А з осені відкрилося «Катеринославське Наукове Товариство», як філія ВУАН. Почесним головою, якого був вибраний Д.І. Яворницький. Товариство організувало філологічну, математичну, фізичну і природознавчу секції. Відбувалися відкриті засідання, зачитувалися доповіді, які викликали дискусії, привертаючи увагу громадськості до наукової роботи краю¹⁹.

Дослідницьку роботу в області історіографії проводив Д.І.Яворницький. За часів революції він підготував до друку велику збірку етнографічних матеріалів: «Український простолюд в його творчості», другий і третій томи «Словника Української Мови» і додаток до першого тому, «Лекції по історії місцевого краю», «Слово в день відкриття Катеринославського Університету» і «Лекції по загальній археології»²⁰.

Важливо відмітити діяльність професора М.Ф.Злотникова, який працював в двох напрямках: над своїми «Очерками по истории южной торговли первой четверти XIX века» і займався історією робітничого руху на півдні України. Обидві роботи велися на підставі ще не відомого архівного матеріалу, піднятого з архіву колишнього Гірно-Заводського Управління, а також заводських архівів Кривоїріжжя, Маріуполя, Миколаєва, Херсона і т.д. Одночасно готувався до видання збірник, що містив цінний матеріал до ще мало розробленої історії робітничих рухів на Україні.

На ниві українського літературознавства успішно працював П.О.Єфремов. Він підготував до друку «Твори» А.Кашенка, написавши до них критико-біографічну розвідку і свій переклад «Короткої історії української мови» академіка Шахматова, розширивши її додатками з інших творів вченого. А також написав свої лекції з «Історії української мови» і «Української діалектології». Працював над великими історично-літературними темами: «Натуралізм в українській літературі» і «Історична повість в українським письменстві» та ін.

Різноманітністю своєї діяльності виділявся Д.Ф.Чернявський. Він досліджував історію, природу та географію Катеринославщини. Підготував велику низку статей та розвідок з царини природознавства, лісоводства та ін. Серед яких: «Де-що про ліси Катеринославщини», «Доісторичне минуле України», «Що треба читати про рідний край», «Слава нашим закордонним братам-галачанам»²¹.

В 1925 році місто Катеринослав вже носило назву Дніпропетровськ. Тому часопис «Україна» надалі подавав інформацію про наукову діяльність Науково-дослідної кафедри українознавства в м. Дніпропетровську. Керівником кафедри залишався Д.І.Яворницький, який підготував до друку трьохтомну збірку етнографічних матеріалів і велику збірку архівних матеріалів з історії Запоріжжя; написав розвідку «Про українських кобзарів», та нарис з історії місцевого краю від найдавніших часів до заснування міста Дніпропетровська. Керував роботою аспіранта П. Козаря з історії дніпровських лоцманів і брав участь в загальнім керівництві секціями кафедри. Проводив розкопки могили біля села Перещепина.

Дійсний член кафедри і керівник загально-історичної секції професор М.В.Бречкевич працював над темами загальної історії, головним чином – середньовіччя, з соціальної історії слов'янських народів, особливо польського і тих слов'ян, що утворили колонії на Дніпропетровщині²². Керівник секції П. О. Єфремов продовжував працювати над історично-літературними темами, підготував загальні курси з історії української мови та з історії українського письменства. Надрукував чималу кількість статей. Керував роботою аспіранта В. Чаплі.

Секцією української історії керував професор В.О.Пархоменко, який займався питаннями розселення степової людності та її економічними умовами життя в VII–XIIIст.; досліджував початки козацтва і Січі на основі економічних явищ того часу; обробляв архівні матеріали по Гайдамаччині; вивчав економічні і соціальні відносини останньої Січі (1774–1775 рр.) З друку постійно виходили його статті²³.

Професор М.Ф.Злотников продовжував керувати секцією робітничих та селянських рухів, вивчаючи робітничий рух в Донбасі, Криворіжжі та Дніпропетровській залізниці. Підготував до друку «Очерки по истории торговли черноморских и азовских портов в конце XVIII и начале XIX ст.» та «О числе фабрик и заводов в России и количество рабочих в них в начале XIX ст.», керував роботою аспірантів О.Пасюка, Т.Скубицького²⁴.

Велика наукова робота велася в Кам'янці на Поділлі. Ще до першої світової війни там діяло два осередки: Подільське Церковне Історико-Археологічне Товариство з археологічним музеєм і Подільське Товариство «Естествоиспытателей и любителей природы» з природничим музеєм Перше Товариство випустило 12 томів своїх «Трудів», а друге 4 томи «Записок»²⁵.

Війна та революційні події унеможливили ведення наукової роботи. Лише весною 1918 року до Кам'янця повернулися евакуйовані установи та школи. Вже 22 жовтня був відкритий український університет з факультетами: богословським, історико-філологічним, прородничо-математичним та сільськогосподарським. При університеті діяли велика бібліотека і музей «Кабінет мистецтва», перлиною якого була нумізматычна колекція польського історика Казимира Пулавського, що проживав на Кам'янецьчині. При університеті також заснувалось Наукове Товариство з історико-філологічною та прородничо-математичною секціями. З приходом Радянської влади університет був перетворений на Інститут Народної Освіти.

В Кам'янці з 1919 року існувала «Комісія охорони пам'яток старовини і мистецтва», яка видала маленьку брошуру «Українська старовина» інформаційного характеру²⁶.

В серпні 1920 року наказом відділу народної освіти, Кам'янецький церковно-археологічний музей був переданий Подільському Товариству охорони пам'яток старовини та мистецтва і перетворений на загально-археологічний. А в кінці 1920 року на підставі загального розпорядження Радянської влади, в Кам'янці був організований «Кам'янець-Подільський Комітет охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи» («Камподкост»). Цей Комітет в 1921–1922рр. був офіційним осередком археологічної науки в Кам'янці і опікувався історико-археологічним та природничим музеями. В 1922 році «Камподкост», був скасований, і замість нього утворилося Окружне Архівне Управління²⁷.

В цей період створюється і ще одна нова установа – це Науково-дослідна кафедра при Кам'янецькiм ІНО, яка здійснювала наукову роботу з економіки, історії, археології, етнографії. Спочатку вона мала назву «Кафедра історії та еконо-

міки Поділля», а потім стала «Кафедрою народного господарства та культури Поділля», яку очолював професор Є.Сташевський. Основними завданнями кафедри були: вивчення на основі архівного матеріалу становища селян на Поділлі в XVIII–XIXст.; дослідження соціально-економічного, географічного, лінгвістичного, мистецького напрямів в сілах Цибулівка і Панівець; дослідження ремісництва та фабричного життя в Кам'янці на Поділлі²⁸.

В 1925 році при історико-археологічному музеї виникло «Кам'янець - Подільське Наукове Товариство при ВУАН». Думка про його заснування з'явилася в кам'янецьких науковців через те, що не було такого осередку в Кам'янці куди кожен, хто бажав займатися наукою міг вільно вступити. Статут та склад Товариства було затверджено ВУАН 6 квітня 1925 року. Головою було обрано О.М.Полонського, заступником Є.Й.Сіцінського, ученим секретарем В.С.Зборовця. Товариство займалося організацією наукової роботи на Поділлі²⁹.

Наукова праця на Волині з 1914 по 1924 роки здійснювалася діяльністю таких установ: Товариства дослідників Волині та при ньому центрального музею, Волинським Єпархіальним старосховищем при Волинському Церковно-Археологічному Товаристві, старосховище при Луцькому братстві, музеєм барона Штейнгеля в Городку біля Рівного, Педагогічним музеєм при Житомирській Повітовій Земській Управі.

Товариство дослідників Волині поділялося на секції: природничих наук, етнографічну, економічну та історичну. Організовувалися екскурсії, збиралися анкетні відомості, проводилася лекційна праця, давалися наукові доповіді про наслідки роботи, друкувалися найцінніші дослідження в «Трудах Общества». Товариство працювало над утворенням Волинського Центрального Музею, що став інституцією, яка вже могла існувати окремо зі своїм статутом. Воно вело постійне листування науково-дослідного характеру з сільсько-господарськими й метеорологічними установами Волині, проводило спостереження над побутом селянства. А.В.Ксенжопольський вів спостереження над ентомологією Волині.

В етнографічній секції працювали В.Г.Кравченко, П.Н.Абрамович, що збирали та обробляли матеріали з Волині. Маслов, член Московського Товариства антропології, етнографії та природознавства, проводив через фонограф збирання етно-музичних матеріалів на Волині й давав доповіді в Товаристві. Воно остаточно припинило свою працю в 1919 році, Коли з встановленням Радянської влади стали потрібні інші форми популяризаторської роботи.

Волинське Єпархіальне старосховище склада-

лося з експонатів церковної старовини, стародруків і рукописів. В 1915 році воно було евакуйоване до Харкова і ввійшло до складу «Музею Народного Мистецтва». Музей барона Штейнгеля складався з експонатів археологічного, історичного й фотографічно-етнографічного матеріалу. Був евакуйований у 1914 році власником до брата на Кубанщину. Під час громадянської війни брата було вбито, хутір і музей спалено.

В 1917 році було утворено в Житомирі «Педагогічне товариство», яке взяло активну участь в організації Народного Університету в Житомирі, що функціонував в 1917–1918 рр. Було виділено секцію викладачів української і російської мови. Товариство припинило своє існування з початком громадянської війни на Волині.

В 1919 році в Житомирі було утворено Інститут Народної Освіти, який в свою чергу в 1921 році викликав до життя два недовговічних наукових товариства: «Етнографічне Товариство» та «Філософське Товариство імені Г.Сковороди».

Основну наукову роботу на Волині проводив Волинський Центральний музей, що був заснований в 1902 році при товаристві дослідників Волині. При музеї існували майстерні – ентомологічна, ботанічна, мінералогічна, а потім він реформувався в 12 відділів. В галузі археології відомим дослідником цього регіону був С.С.Гамченко, який проводив дослідження навколо Житомира, маючи за мету реєстрацію археологічних першоджерел і відкриття нових типів поховання, некрополів давніх пунктів заселення і т.д.

Етнограф В.Г.Кравченко випустив в 1920 році свою статтю під заголовком «Звичаї в с. Забрідді», що ввійшли в чотирнадцятий том «Трудов Общества исследователей Волини». Він працював над розробленням програм для збирання етнографічних матеріалів, спрямувавши свою увагу в значній мірі на матеріальний побут населення і особисто керував роботою по збиранню матеріалу. Склав проект під назвою «Одна з можливих найближчих проблем що до краєзнавчої справи», який був надісланий до ВУАН.

Геолог С.В.Більський проводив гірничо-розвідувальні експедиції. Результати цих досліджень були описані в працях «Корисні копалини на Волині». До гірської промисловості на Волині та ін.

Слід відмітити діяльність історика О.А.Фотинського, який організував і завідував історичним архівом при Волинському губархі. З під його пера вийшли такі праці: «Лекції по історії України для студентів Житомирського ІНО», «Лекції по методології історії для студентів Житомирського ІНО», «Церковне землеволодіння на Волині й кошти по

матеріалах римо-католицьких і уніатських XVIII–XIX ст.», «Історії Острозької єзуїтської колегії».

Частиною хроніки часопису «Україна» був відділ некрологів з вміщенням коротких бібліографічних даних про творчий доробок покійних на ниві українознавства. Редакція часопису вважала своїм обов'язком вшанувати пам'ять видатних і менш відомих українських вчених, що присвятили своє життя українській науці. Перші некрологи часопис почав друкувати в рубриці «Матеріали та замітки». З 1907 по 1918 роки в часописі їх подано шість: на пошану В.Горленка, М.Чалого, П.Голубовського, В.Хвойки, Н.Молчановського, Ф.Фортунатова. Перша світова війна та революційні події 1917–1920 рр. забрали життя багатьох людей, в тому числі й науковців. Він разом з С.Єфремовим у 1924 році в книзі третій часопису підготував і видав 51 некролог, присвячений діячам української науки, що померли в 1918–1923 рр. Серед яких О.Алешо, Х.Алчевська, Є.Анічков, А.Гаркаві, Ф.Вовк, О.Волошак, І.Джиджора, О.Єфременко, Б.Кістяковський, І.Левецький, В.Модзалевський, В.Науменко, М.Сумцов, М.Туган-Барановський та ін. Їхні дослідження з історії, археології, археографії, етнографії, української мови та літератури, музики та мистецтва залишили значний слід в українській науці і збагатили її наукову скарбницю. На жаль, кожного року відділ хроніки поповнювався новими іменами. Друзі померлих висловлювали глибоку тугу за втратою, розповідали про їх життєвий і творчий шлях, повідомляли не лише загальні відомості про покійних, а й вміщували спогади про спільну працю та щире дружбу. Г.Житецький про О.Русова писав: «Бадьорою, молодою і під старість залишалася в моїй уяві люба постать костромича по походженню, киянина по вихованню, великого щирого українця – в часи всього свого життя...»³⁰.

З 1924 по 1932 роки «Україна» постійно повідомляла про втрати серед науковців та діячів культури. Усього було надруковано 131 некролог. Ці «посмертні згадки» містять цінний матеріал для дослідників, які вивчають діяльність українознавців кінця XIX першої чверті XX століття.

Відділ «Хроніки» часопису «Україна», за своїм обсягом займає не значну кількість журнального обсягу, але містить важливу інформацію про наукову діяльність історичних установ, які очолював М.С.Грушевський; роботу наукових осередків в регіонах України та їх зв'язок з центральними установами; показує взаємовідносини та спільну працю українських науковців з колегами з-за кордону; повідомляє про нові дослідження та наукові відкриття в галузі українознавства.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Україна. – К., 1924.-Кн.4.– С.180.
- ² Там само. – К., 1924.-Кн.4. – С.186–187.
- ³ Там само. – К., 1927.,-Кн.3. – С.191–192.
- ⁴ Там само. – К., 1927.,-Кн.3. – С.192.
- ⁵ Там само. – К., 1927.,-Кн.3. – С.192.
- ⁶ Там само. – К., 1928.-Кн.2. – С.175.
- ⁷ Там само. – К., 1928.-Кн.2. – С.178.
- ⁸ Там само. – К., 1929.-Кн.7–8.– С.167.
- ⁹ Там само. – К., 1925.-Кн.5. – С.172.
- ¹⁰ Там само. – К., 1928.-Кн.3. – С.176.
- ¹¹ Там само. – К., 1926.-Кн.4. – С.165.
- ¹² Там само. – К., 1925.-Кн.1–2. – С.229–230.
- ¹³ Там само. – К., 1925.-Кн.1–2. – С.230–231.
- ¹⁴ Там само. – К., 1925.-Кн.3. – С.180.
- ¹⁵ Там само. – К., 1925.-Кн.3. – С.183.
- ¹⁶ Там само. – К., 1924.-Кн.4. – С.186–187.
- ¹⁷ Там само. – К., 1925.-Кн.5. – С.182.
- ¹⁸ Там само. – К., 1926.-Кн.1. – С.169.
- ¹⁹ Там само. – К., 1926.-Кн.1. – С.170.
- ²⁰ Там само. – К., 1926.-Кн.1. – С.171.
- ²¹ Там само. – К., 1926.-Кн.1. – С.172.
- ²² Там само. – К., 1927.-Кн.1–2. – С.223..
- ²³ Там само. – К., 1927.-Кн.1–2. – С.224.
- ²⁴ Там само. – К., 1927.-Кн.1–2. – С.225.
- ²⁵ Там само. – К., 1926.-Кн.1.– С.173.
- ²⁶ Там само. – К., 1926.-Кн.1.– С.174.
- ²⁷ Там само. – К., 1926.-Кн.1. – С.176.
- ²⁸ Там само. – К., 1926.-Кн.1. – С.176.
- ²⁹ Там само. – К., 1926.- Кн.1. – С.177.
- ³⁰ Там само. – К., 1926.- Кн.1. – С.186.

Paskal G.V. Foreign affairs and chronicle of scientific life in coverage journal “Ukraine” (1924–1932) / National aviation university.

The article deals with the history of the magazine “Ukraine”. We describe the main activities of the magazine since the formation and in 1932.

Keywords: Ukraine, journals, magazines, foreign affairs, scientific figures.

Паскал Ж.В. Внешние дела и хроники научной жизни в освещении журнала «Украина» (1924–1932 гг.) / Национальный авиационный университет.

В статье речь идет об истории становления журнала «Украина». Описываются основные направления деятельности журнала со времени становления и по 1932 г.

Ключевые слова: Украина, журнал, внешние дела, научные деятели.

Стаття надійшла до редколегії 29.03.2010

Прийнята до друку 24.05.2010